

KORAI MAGYAR LELETEK A FEKETE-TENGER ÉSZAKNYUGATI ELŐTERÉBŐL (9. SZÁZAD – 10. SZÁZAD ELSŐ FELE)

MAKSZIM VALERJEVICS KVITNYICKIJ* – NYIKOLAJ PETROVICS TYELNOV** –
VITALIJ SZTYEPANOVICS SZINYIKA*** – TÜRK ATTILA****

Kulcsszavak: A Fekete-tenger északi előtere, magyar őstörténet, szubbotci típusú lelőhelyek, Dnyeszter, Etelköz

Absztrakt: A korai magyarság eredete és az Urál vidékéről a Kárpát-medencébe irányuló vándorlása egy összetett és régóta kutatott történelmi kérdés. Míg a magyarok Kárpát-medencei megjelenése és letelepedése az írott források és régészeti lelőhelyek révén a 10. századtól kezdve jól adatolható, addig a magyarság korai történetének kutatásában még számos kérdés vár tisztázásra. A korai magyar problematika 2018-ban került a szerzők figyelmének középpontjába, amikor a T. G. Sevcsenko Dnyeszter-melléki Állami Egyetem régészeti expedíciója ásatásokat végzett a Dnyeszter alsó folyásának bal partvidékén, a Szlobodzejai járásban található Glinoje település közelében. Itt a Vodovod kurgáncsoport feltárása során egy középkori temetkezés is előkerült, amely a sírmellékletek és a temetkezési rítus alapján kora középkori nomád sírként határozható meg. A mellékletek párhuzamainak áttekintése és a sírral egykorú leletegyüttesek vizsgálata nyomán ez a temetkezés a korai magyarokhoz köthető. A Fekete tenger északi és északnyugati előteréből származó korai magyar sírok mellékletei között megfigyelhető eltérések alapján úgy gondoljuk, hogy az általunk vizsgált temetkezések két különálló csoportot alkotnak: az egyik a Dnyeper vidékén és a Krímben, a másik a Dnyeszter–Al-Duna között található. A Fekete-tenger északi előterének korai magyar lelőhelyei kapcsán a kutatás egyik legfontosabb feladata jelenleg az, hogy felállítsa a szubbotci típusú és az ún. Plavnyi–Glinoje-típusú sírok kronológiáját. A két csoport feltehetően ugyanarra az időszakra keltezhető (9. század – 10. század első fele), a sírmellékletek közötti eltérések pedig elsősorban az elhunytak közötti társadalmi különbségekkel magyarázhatók.¹

* Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Научно-исследовательская лаборатория «Археология» / T. G. Sevcsenko Dnyeszter-melléki Állami Egyetem, Régészeti Laboratórium. MD-3300, г. Тирасполь, ул. 25 Октября 107, kvitnitskiy@i.ua

** Центр археологии Института культурного наследия, Академия Наук Республики Молдова / A Moldáv Tudományos Akadémia Kulturális Örökség Intézetének Régészeti Központja. MD-2001, mun. Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt 1, telnov_nikolai@mail.ru

*** Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Научно-исследовательская лаборатория «Археология» / T. G. Sevcsenko Dnyeszter-melléki Állami Egyetem, Régészeti Laboratórium. MD-3300, г. Тирасполь, ул. 25 Октября 107, sinica80@mail.ru

**** PPKЕ ВТК Régészettudományi Intézet, Magyar Őstörténelmi és Honfoglalás kori Tanszék, H-1088, Budapest, Mikszáth K. tér 1. turk.attila@btk.mta.hu

¹ A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával megvalósuló Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKЕ Interdiszciplináris Történelmi és Régészeti Kutatócsoport) (TKP2020-NKA-11), illetve az Árpád-ház Program (IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszer) projekt keretében készült.

A korai magyarság eredete és az Urál vidékéről a Kárpát-medencébe irányuló vándorlása egy összetett és régóta kutatott történelmi kérdés.² Míg a magyarok Kárpát-medencei megjelenése és letelepedése az írott források és régészeti lelőhelyek révén a 10. századtól kezdve jól adatolható, addig a magyarság korai történetének kutatásában még számos kérdés vár tisztázásra.

A korai magyar problematika 2018-ban került figyelmünk középpontjába, amikor a T. G. Sevcenko Dnyeszter-melléki Állami Egyetem régészeti expedíciója ásatásokat végzett a Dnyeszter alsó folyásának bal partvidékén, a Szlobodzejai járásban található Glinoje település (moldávuul Sloboziai járás, Hlinaia) közelében. Itt a Vodovod kurgáncsoport feltárása során egy középkori temetkezés is előkerült (14. kurgán 2. sír), amely a sírmellékletek és a temetkezési rítus alapján kora középkori nomád sírként határozható meg. A mellékletek párhuzamainak áttekintése és a sírral egykorú leletegyüttesek vizsgálata alapján ez a temetkezés a korai magyarokhoz köthető.

A Vodovod kurgáncsoport 14. kurgánjának 2. sírjába egy felnőtt férfit temettek. A csontváz nyújtott helyzetben, háton feküdt, tájolása NyDNy–KÉK. A csontok alatt vékony rétegben famaradványokat lehetett megfigyelni, így elképzelhető, hogy a holttestet halotti kerevetre fektették. Az elhunyt bal vállánál egy szarvasmarhától származó karcsonnt feküdt. A koponyatető és a sír fala között, a jobb és bal halántéknál, a tarkó alatt és az állcsontok között összesen legalább hat aranylemez-töredék került elő. A keresztcsonttól jobbra további négy, préselt rozetta motívummal díszített aranylemez-töredéket találtak, három töredék pedig a jobb combcsont felső részénél, a harci kés hegyénél feküdt. Az elhunyt bal válla fölött előkerült nyílhegyek alapján feltételezhető, hogy a temetéskor a holttest bal oldalára egy nyíltegezt helyeztek, amelyben hét darab nyíl volt. A nyílveoszókból kisebb famaradványok is megmaradtak. A jobb könyök felett egy vas fokos-

fej helyezkedett el. A fokos nyelét két ezüstlemez borította. A jobb csípőcsont és a jobb kézfej között vasból készült harci kés feküdt, tokját ezüstlemez díszítette. A jobb csípőcsonton egy vasból készült ár és egy kés, a jobb combcsont mellett pedig egy vasból készült csiholó volt. A jobb kézfej és a sír fala között két íjcsont került elő.

A leletanyag átfogó elemzése alapján a Glinoje-Vodovod lelőhelyen feltárt 14. kurgán 2. sírja a 9. század második fele és a 9–10. század fordulójá közé keltezhető. 2019-ben a sírból származó ember-tani anyagot felhasználva radiokarbon vizsgálatot végeztünk az Isotopech Zrt. debreceni laboratóriumában, amely a régészeti kelteztől függetlenül azt az eredményt hozta, hogy a temetés ideje legnagyobb valószínűséggel a 850-es és 860-as évek közé tehető.³

A Glinoje-Vodovod lelőhelyen feltárt 14. kurgán 2. sírja a sírmellékletek és a temetkezési rítus tekintetében azokkal a sírokkal mutat hasonlóságot, amelyeket a kutatás korai magyarként határoz meg.

A korai magyar sírokra a következő elemek jellemzők: nyugat–keleti tájolású aknasíros temetkezés; téglalap alakú, esetenként padkás sírgödör; az elhunytat a hátára fektetve, nyújtott helyzetben tesszik a sírba, karjai pedig a törzs mentén kinyújtva helyezkednek el; fegyvermellékletes harcossírok; halotti szemfedő használata; részleges lovastemetkezés (csak a ló feje és lábai kerülnek a sírba, az elhunyt lábához).⁴ Szintén magyar jellemző a birkából, szarvasmarhából vagy lóból készült húsos áldozati étel sírba helyezése.⁵ Ennek jól azonosítható régészeti nyoma a rendszerint a csontváz felső részének közelében előkerülő, szarvasmarhától vagy lótól származó karcsonnt vagy combcsont. Ez a jelenség többek között a Volga mentén feltárt Bolsije Tyigani-i⁶ és az Urálon túl déli részén található ujelgi⁷ temető magyar jellegű sírjaiban is megfigyelhető.

A korai magyar problematika átfogó megértése szempontjából igencsak fontos szereppel bírnak O. V. Komar kutatásai. A korai magyarság

² KOMAR 2011; KOMAR 2018.

³ KVITNYICKIJ ET AL. 2019.

⁴ BELAVIN–KRILASZOVA–DANYICS 2018, 9.

⁵ KOMAR 2011, 63.

⁶ HALIKOVA 1976, 160, рис. 2.

⁷ GRUDOSKO–BOTALOV 2013, 125–127, рис. 16, рис. 18. 1, рис. 19. 3.

vándorlásának történeti és régészeti emlékeiről írt monográfiája⁸ alapján számos olyan kérdésre lehetett választ adni, amely a glinojei sír kulturális meghatározása kapcsán merült fel. Ugyanezen írása az alábbiakban bemutatott kulturális jelenség könnyebb felismerésében is segítséget jelent.

A Fekete-tenger északi előteréből ismert lelőhelyek elemzése során Komar 34 magyar sírt különített el – ezek közül 25-öt tártak fel régészek, 9 pedig bolygatott leletegyüttesként került elő.⁹ Nagyobb részük (20) a Dnyeper közepső és alsó folyásvidékén található: a Dnyipropetrovszki területéről 12, a Poltavai területéről 4, a Kirovohradi területéről 3, a Cserkaszki területéről pedig 1 korai magyar sír ismert. A többi temetkezés ezektől jelentős távolságra, a Dnyeszter vidékén található szlobodzejai kurgán feltárásán került napvilágra, ahol a 26 középkori sírból 14-et azonosítottak magyarként. Így tehát a Komar által összegyűjtött korai magyar leletegyüttesek a Fekete-tenger északi előterén belül két nagyobb csoportot alkotnak. Az ukrán kutató a térség korai magyar régészeti emlékeit szubbotci típusú leleteknek nevezi.¹⁰

Jelen tanulmány szerzői a glinojei sír elemzése során sok olyan, a Fekete-tenger északi előterében feltárt középkori temetkezést vizsgáltak meg, amelyek az elmúlt 60 év folyamán kerültek elő. Ezek a leletegyüttesek a sírmellékletek és a temetkezési rítus tekintetében kisebb-nagyobb mértékű párhuzamot mutatnak a Dnyeszter alsó folyásának bal partvidékén 2018-ban feltárt glinojei középkori sírral. Az említett temetkezéseket az előzetes vizsgálatok alapján nagy valószínűséggel korai magyarként határozhatjuk meg.

Az etnikai azonosítást a temetkezési rítus (szarvasmarhától vagy lótól származó karsont vagy combcsont sírba helyezése), valamint azok a mellékletek teszik lehetővé, amelyeknek párhuzamai 9–10. századi magyar lelőhelyekről ismertek. Ezenkívül a különböző tárgyak és ruházat díszítésére

használt arany- és ezüstlemezeket is magyar jellegzetességként értelmeztük.¹¹ Ez az etnikumjelző lelettípus, amelyet esetenként préselt díszítéssel láttak el, számos olyan sírban előfordul, amelyben szarvasmarhától vagy lótól származó karsont vagy combcsont, valamint magyar stílusú ötvöstárgyak is voltak. A Dnyeper közepső és alsó folyásvidékén feltárt korai magyar temetkezések között is találunk példát aranylemezes sírokra: Dmitrovka 1. kurgán 2. sír,¹² Korobcsino,¹³ Novokairi 2. kurgán 8. sír.¹⁴

A Dnyeper alsó folyásának jobb partvidékén feltárt Sztaraja Katyerinovka-i 32. kurgán 1. számú, korai magyarként meghatározott kettős temetkezésében aranylemezből készült, öntött övveret utánzó díszek voltak (összesen 23 db), amelyek a szablya függesztőszíjához tartoztak.¹⁵

Számos korai magyar sírből harci kés is előkeült, minimális pengehosszuk 20 cm.

A Fekete-tenger északi előteréből származó leletanyag felülvizsgálata során – a glinojei sírt nem számítva – 40 olyan középkori sírt találtunk, amely jelenlegi ismereteink szerint a magyarokhoz köthető, de nem szerepel O. V. Komar idézett művében. Ezek közül 34-et a Fekete-tenger északnyugati előterében tártak fel (a Prut folyó vidékén, az Al-Duna bal partvidékén, a Dnyeszter–Al-Duna között és a Dnyeszter bal partvidékén). További négy sír a Dnyeper vidékéről (egy az ukránai Herszoni területéről [Novokairi], egy a Mikolajivi területéről, kettő a Zaporizzsjai területéről) származik, kettő pedig a Krím északnyugati részén került elő.

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy a különböző magyar jellegzetességek mely sírokban fordulnak elő.

Szarvasmarhától vagy lótól származó karsontot vagy combcsontot a következő sírokba helyeztek: Trapovka 1. kurgán 17. sír, Bădragii Vechi (Sztarije Bedrazsi) 3. kurgán 7. sír (ezeket O. V. Komar az övkészlet alapján tévesen besenyőként értelmez-

⁸ KOMAR 2018.

⁹ KOMAR 2018, 95.

¹⁰ KOMAR 2018, 96.

¹¹ FOKEJEV ET AL. 2019, 337–338.

¹² SZUPRUNENKO 2011, 110–122.

¹³ CSURILOVA–HODASZ 2011, 102.

¹⁴ TOSCSEV–SZAMAR 1990, 42–43, рис. 7. 1–7.

¹⁵ RAZUMOV–DARAGAN–POLIN 2017, 337, рис. 10. 14–16.

te¹⁶), Sztrumok 5. kurgán 9. sír, Plavnyi-II. lelőhely 1. kurgán 2. sír, Purcari 2. kurgán 11. sír, Olănești 13. kurgán 1. sír, Ocnița 3. kurgán 11. sír, Mărculești 1. kurgán 3. sír, Petrești 2. kurgán 1. sír, Beloleszje 3. kurgán 2. sír.

Az elhunyt lábához tett lókoponya, amelyet pófával az elhunyt feje felé fordítottak, a probotai 7. sírből ismert.

Korai magyar stílusú ornamentikával díszített tárgyak az alábbi esetekben kerültek elő: Bădragii Vechi (Sztarije Bedrazsi) 10. kurgán 10. sír, Tețcani 2. kurgán 1. sír, Mresznota Mogila 1. kurgán 10. sír, Doibani-2 3. kurgán 1. sír, Buciumeni.

Tárgyak díszítésére használt vagy ruházatra felvarrt arany- és ezüstlemezek: Bălăbani-II. lelőhely 6. kurgán 4. sír, Beloleszje 3. kurgán 2. sír, Sztrumok 5. kurgán 9. sír, Plavnyi-II. lelőhely 1. kurgán 2. sír, Plavnyi 13. kurgán 13. sír, Purcari 2. kurgán 11. sír, Sevirova 2. kurgán 9. sír, Olănești 13. kurgán 1. sír, Mărculești 1. kurgán 3. sír, Frikacej 8. kurgán 2. sír. Figyelemre méltó, hogy az aranylemezeket tartalmazó sírok többségében szarvasmarhától vagy lótól származó combcsont vagy karsont is volt, néhány aranylemez-töredéken pedig a korai magyar ötvöstárgyakra jellemző préselt díszítés látható.

Az eddig felsorolt temetkezéseken kívül szintén korai magyarként értelmezhető a Ciocilteni 2. kurgán 1. sír, Frumușica, Vladicseny 12. kurgán 2. sír, Petrești 1. kurgán 11. sír, valamint a Costești 14. sír és a Costești 1. kurgán 10. sír. Annak ellenére, hogy ez utóbbi temetkezésekben nem figyelhetőek meg az említett magyar jellegzetességek, a tipikus besenyő sírokhoz képest kimutatható jelentős eltérések, valamint a 8–9. század fordulója és a 10. század első fele közötti időszakra jellemző mellékletek alapján mégis nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy ezek a sírleletek szintén a magyarokhoz köthetők.

Fontos továbbá megjegyezni, hogy a Dnyeszter alsó folyásvidékén jelenleg négy olyan lelőhely is ismert (Szlobodzeja, Parcani, Tyernovka [moldávu

Tîrnauca], Hagimus), ahonnan olyan préselőminta és övveretek kerültek elő, amelyeknek párhuzamai kizárólag a magyar leletanyagban találhatók meg.

A Prut–Dnyeszter folyóköz anyagi kultúrájában megfigyelhető magyar elemekre már korábban is felfigyelt a kutatás. Sz. Sz. Rjabceva és R. A. Rabinovics 2007-ben megfogalmazott feltételezése szerint Etelköz a Kárpátok és a Dnyeszter közötti területen helyezkedett el. A két kutató a Kárpát–Dnyeszter régió magyar eredetű leleteire (a fegyverzet elemeire, ékszerekre és viseletdíszekre) alapozta véleményét.¹⁷ 2012-ben E. Ju. Zverev és M. E. Tkacsuk három moldovai temető, Căprăria, Limbari és Brănești leletanyagának elemzése során több olyan tárgyat is talált, amelyeknek párhuzamai kizárólag magyar leletegyüttesekből ismertek.¹⁸ Egy évvel később Sz. V. Csera az echimăuți és alcedari erődített településen feltárt nyílhegyek vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy az összes vizsgált nyílhegy 43%-a a finnugor népekhez köthető (10% magyar, 33% egyéb finnugor népesség). Ez az arány Csera szerint a magyarok 9–10. századi moldovai jelenlétét bizonyítja.¹⁹ Végezetül Sz. Sz. Rjabceva és R. A. Rabinovics későbbi munkái említhetők, amelyekben a régészeti leletanyag átfogó elemzését elvégezve kimutatták a magyarok Dnyeszter–Al-Duna közti jelenlétét a honfoglalást megelőző időszakból.²⁰ Fontos megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a Fekete-tenger északnyugati előterének leletanyagában elkülöníthetővé vált néhány magyar jellegű elem, a szlobodzejai kurgán középkori horizontját a kutatás sokáig rosszul értelmezte. A kurgán középkori sírjait tévesen a 8. század vége és a 9. század első fele közé keltezték, és korai bolgárként határozták meg.²¹ Hasonló probléma merült fel a Buciumeni közelében előkerült leletegyüttes esetében is.²²

O. V. Komar kutatásainak eredményeiből, valamint a Dnyeszter alsó folyásának bal partvidékén feltárt Glinoje-Vodovod 14. kurgán 2. sírja²³ és az Al-Duna bal partvidékén előkerült Plavnyi-II. lelő-

¹⁶ KOMAR 2018, 215, 217, 82. kép 5–7.

¹⁷ RJABCEVA–RABINOVICS 2007.

¹⁸ ZVEREV–TKACSUK 2012, 138–144.

¹⁹ CSERA 2013.

²⁰ RJABCEVA–RABINOVICS 2014; RJABCEVA–RABINOVICS 2018; RABINOVICS 2018.

²¹ SCSEBBAKOVA–TASCSE–TYELNOV 2008.

²² REABTEVA–VLASENCO 2018.

²³ KVITNYICKIJ ET AL. 2019.

hely 1. kurgánjának 2. sírja²⁴ kapcsán megfogalmazott saját következtetéseinkből kiindulva az alábbi megállapításokat tehetjük.

A szlobodzejai kurgán középkori horizontja, a Glinoje-Vodovod lelőhely 14. kurgánjának 2. sírja, a Plavnyi-II. lelőhely 1. kurgánjának 2. sírja és a fentiekben felsorolt, a Fekete-tenger északnyugati előterében korábban feltárt és publikált, de eredetileg tévesen értelmezett temetkezések felfedezése magyarázatot ad egy korábban meg nem értett kulturális jelenségre és jelentősen megváltoztatja a korai magyarok itteni jelenlétéről alkotott elképzeléseket.

Kutatásaink eredményeként az O. V. Komar által felgyűjtött 34 magyar sírhoz további 40 temetkezés sorolható. Egyértelműen kijelenthetjük tehát, hogy a vizsgált korszakra keltezhető temetkezések és különálló leletek nagy mennyiségben jelen vannak a Fekete-tenger északi előterében. Az ugyanakkor vitán felül áll, hogy a térségben előkerült sírokat csak alapos elemzést követően lehet magyarként azonosítani.

A szlobodzejai kurgán esetében véleményünk szerint nem 14, hanem 26 magyar sírral kell számolni. Ezt figyelembe véve a Fekete-tenger északnyugati előterében azonosított magyar temetkezések száma a 60-at is elérheti (26 Szlobodzejából, 34 egyéb lelőhelyekről). Az azonban ettől a 12 kérdéses szlobodzejai temetkezéstől függetlenül is kijelenthető, hogy a Fekete-tenger északnyugati előteréből jelenleg több magyar sírról tudunk, mint amennyit a kutatás mostanáig a Dnyeper mentéről ismert (20).

A Dnyeper középső folyásvidékén nagyobb számban előkerült magyar síroktól földrajzilag némileg elkülönülnek a Dnyeper alsó folyásvidékéről és a Krímből származó temetkezések. Ezek a szubbotci típusúként meghatározott sírok bizonyos mértékben eltérnek a Fekete-tenger északnyugati előteréből ismert és a fentiekben bemutatott temetkezésektől.

A Dnyeszter–Al-Duna közti magyar sírok jellegzetessége, hogy mellékleteik közül sok esetben hi-

ányoznak azok a tipikus magyar stílusú díszítéssel ellátott ötvöstárgyak, amelyeket – több más elemmel együtt – a szubbotci típusú leletek ismertetőjegyeként határoz meg a kutatás.

Fontos kiemelni, hogy a Fekete-tenger északnyugati előterének azon magyar sírjai, amelyekben ötvöstárgyak és préselt díszítéssel ellátott lemezek voltak (Bădragii Vechi [Sztarije Bedrazsi] 3. kurgán 7. sír, Tețcani 2. kurgán 1. sír, Costești 14. sír), szemmel láthatóan eltérnek a szubbotci típusú temetkezésektől. Az ebből a három sírból származó ötvöstárgyak formailag a mai Magyarország és Szlovákia területén előkerült 10–11. századi temetkezésekből ismert leletekkel mutatnak közelebbi kapcsolatot. A Bădragii Vechi (Sztarije Bedrazsi) közelében feltárt 3. kurgán 7. sírjából származó övkészlet formai párhuzamaként a zempléni övkészlet említhető.²⁵ A tețcani 2. kurgán 1. sírjából előkerült préselt övveret a Karos-Eperjesszőg III. temető 11. sírjában feltárt készlethez egyez egyes veteteivel mutat hasonlóságot.²⁶ A Costești 14. sírből származó töredékes csat részét képező csattest formai párhuzamát pedig a Tarcal-Rimai dűlő lelőhely anyagában találhatjuk meg.²⁷

A szubbotci típusú leletekre jellemző elemek ezzel szemben csak néhány egyedi esetben figyelhetők meg a Fekete-tenger északnyugati előterében (pl. Szlobodzeja 18, 29. és 37. sír, Buciumeni).

A Glinoje-Vodovod 14. kurgán 2. sírja (a Dnyeszter alsó folyásának bal partvidékéről), a Plavnyi-II. lelőhely 1. kurgánjának 2. sírja (az Al-Duna bal partvidékéről), a Mărculești 1. kurgán 3. sírja (a Prut–Dnyeszter folyóközéből) és több más temetkezés szemmel láthatóan egy teljesen különálló csoportot alkot, amelyet Plavnyi–Glinoje-típusként nevezhetünk el. Ezekben a sírokban nem található meg a jellegzetes övkészletek és ruhadíszek. Utóbbiakat az arany- és ezüstlemezéből készült utánzatok helyettesítik. A szubbotci típusú sírok közé tartozó Alsó-Dnyeper menti Sztaraja Katyerinovka-i 32. kurgán 1. számú, kettős temetkezésében aranylemezéből készült, öntött övveretet utánzó díszek

²⁴ FOKEJEV ET AL. 2019.

²⁵ LÁSZLÓ 1988, 67, № 45.

²⁶ THE ANCIENT HUNGARIANS 1996, 105, Fig. 40.

²⁷ THE ANCIENT HUNGARIANS 1996, 123, Fig. 7.

voltak (összesen 23 db), amelyek a szablya függesz-tőszíjához tartoztak.²⁸ A Fekete-tenger északnyugati előteréből ismert sírok többségébe a mellékletek alapján íjászokat temettek. A sírmellékletek a szubbotci típusú temetkezésekhez képest sokszor szerényebbek, számos más esetben pedig majdhogynem melléklet nélküli sírokról beszélhetünk.

A sírmellékletek között megfigyelhető eltérések alapján úgy gondoljuk, hogy a vizsgált magyar temetkezések két különálló csoportot alkotnak: az

egyik a Dnyeper vidékén és a Krímben, a másik a Dnyeszter–Al-Duna között található.

A Fekete-tenger északi előterének korai magyar lelőhelyei kapcsán a kutatás egyik legfontosabb feladata jelenleg az, hogy felállítsa a szubbotci típusú és a Plavnyi–Glinoje-típusú sírok kronológiáját. A két csoport feltehetően ugyanarra az időszakra keltezhető (9. század – 10. század első fele), a sírmellékletek közötti eltérések pedig elsősorban az elhunytak közötti társadalmi különbségekkel magyarázhatók.

IRODALOM

- BELAVIN–KRILASZOVA–DANYICS 2018: Белавин, А. М. – Крыласова, Н. Б. – Данич, А. В.: Венгерские черты погребального обряда средневековых могильников Предуралья. *Археология евразийских степей* 6 (2018) 8–12.
- CSERA 2013: Чера, С. В.: К вопросу о выделении финно-угорского компонента в коллекции наконечников стрел с городищ Алчедар и Екимауцы. *Stratum plus* 2013:5, 197–202.
- CSURILOVA–HODASZ 2011: Чурилова, Л. Н. – Ходас, В. А.: Древневенгерские памятники в коллекции Днепропетровского Национального исторического музея им. Д. И. Яворницкого. In: *Мадяри в Середньому Подніпров'ї*. Археологія і давня історія України 7. Отв. ред.: Моця, О. П. Київ 2011, 100–104.
- FOKJEV ET AL. 2019: Фокеев, М. М. – Квитницкий, М. В. – Тельнов, Н. П. – Лысенко, В. С. – Разумов, С. Н. – Синика, В. С.: Кочевническое погребение на левобережье Нижнего Дуная в контексте изучения культуры древних венгров. *Stratum plus* 2019:5, 333–342.
- GRUDOSKO–BOTALOV 2013: Грудочко, И. В. – Боталов, С. Г.: Этнокультурная ситуация в Южном Зауралье в VIII–XI веках (в свете новых данных исследований погребального комплекса Уелги). In: *II-й Международный мадыарский симпозиум*. Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 110–138.
- HALIKOVA 1976: Халикова, Е. А.: Больше-Тиганский могильник. *Советская археология* 1976:2, 158–178.
- КОМАР 2011: Комар, А. В.: Древние мадяры Этелькеза: перспективы исследований. In: *Мадяри в Середньому Подніпров'ї*. Археологія і давня історія України 7. Отв. ред.: Моця, О. П. Київ 2011, 21–78.
- КОМАР 2018: Комар, А.: *История и археология древних мадыар в эпоху миграции (A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei)*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Ómúltunk Tára 14. Red.: Türk A. – Budai D. Budapest 2018.
- KVITNYICKIJ ET AL. 2019: Квитницкий, М. В. – Тельнов, Н. П. – Лысенко, С. Д. – Разумов, С. Н. – Синика В. С.: Древневенгерское воинское погребение на левобережье Нижнего Днестра. *Stratum plus* 2019:5, 317–331.
- LÁSZLÓ 1988: László Gy.: *Árpád népe*. Budapest 1988.
- RAVINOVICS 2018: Рабинович, Р. А.: О возможной роли венгров в истории Карпато-Днестровских земель в IX–X вв. *Археология евразийских степей* 6 (2018) 181–188.

²⁸ RAZUMOV–DARAGAN–POLIN 2017, 337, рис. 10, 14–16.

- RAZUMOV–DARAGAN–POLIN 2017: Разумов, С. Н. – Дараган, М. Н. – Полин, С. В.: Раннесредневековое воинское погребение у с. Старая Катериновка на правобережье Нижнего Днестра. In: *A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6.* 2. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 3.2. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2. Budapest–Esztergom 2017, 335–353.
- РЕАВТЕВА–ВЛАСЕНКО 2018: Reabteva, S. – Vlasenco, I.: Materiale din mormântul nomad de la Buciumeni (raionul Ungheni, Republica Moldova) în contextul vestigiilor din secolele IX–X din regiunea carpato-nistreană. *Revista arheologica* 14:2 (2018) 108–115.
- РЯБЦЕВА–РАВИНОВИЧ 2007: Рябцева, С. С. – Рабинович, Р. А.: К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX–X вв. *Revista arheologica* 3 (2007) 195–230.
- РЯБЦЕВА–РАВИНОВИЧ 2014: Рябцева, С. С. – Рабинович, Р. А.: О возможности выделения венгерских древностей в Карпато-Днестровском регионе в IX–X вв. In: *Русь в IX–XII вв.: общество, государство, культура.* Отв. ред.: Макаров, Н. А. – Леонтьев, А. Е. Москва 2014, 259–275.
- РЯБЦЕВА–РАВИНОВИЧ 2018: Рябцева, С. С. – Рабинович, Р. А.: Древности венгерского круга IX–X вв. Пруто-Днестровского региона (Предметы торевтики и ювелирные украшения). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум (3. Nemzetközi Korai Magyar Történeti és Régészeti Konferencia).* *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 12. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Türk A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 429–464.
- SCSERBAKOVA–TASCSI–TYELNOV 2008: Щербакова, Т. А. – Тащи, Е. Ф. – Тельнов, Н. П.: *Кочевнические древности Нижнего Поднепровья (по материалам раскопок кургана у г. Слободзея).* Археологическая библиотека 4. Кишинёв 2008.
- SZUPRUNENKO 2011: Супруненко, О. Б.: Давньоугорський некрополь поблизу с. Дмитрівки в нижній течії Псла. In: *Мадяри в Середньому Подніпров'ї.* Археологія і давня історія України 7. Отв. ред.: Моця, О. П. Київ 2011, 105–124.
- THE ANCIENT HUNGARIANS 1996: *The Ancient Hungarians. Exhibition catalogue.* Eds.: Fodor, I. et al. Budapest 1996.
- TOSCSEV–SZAMAR 1990: Тощев, Г. Н. – Самар, В. А.: Исследование могильника эпохи бронзы на Херсонщине. *Древности степного Причерноморья и Крыма* 1 (1990) 30–66.
- ZVEREV–TKACSUK 2012: Зверев, Е. Ю. – Ткачук, К. Т.: К вопросу о периодизации могильников Кэпрэрия, Лимбарь и Бранешть в Пруто-Днестровском междуречье. *Stratum plus* 2012:5, 125–148.

